

МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ

**ДІВАК Анжеліка Леонідівна - студентка Chicago-Kent college of Law
(Chicago, United States of America)**

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-3083-5132>

DOI: <https://doi.org/10.71404/EP.2025.1.7>

У статті розглядається механізм забезпечення захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в Україні, що набув критичної актуальності у зв'язку зі збройним конфліктом та повномасштабною війною. Масова внутрішня міграція створила низку викликів для держави, включаючи інтеграцію ВПО в соціально-економічну структуру, забезпечення їхніх прав та соціального захисту. Попри наявність законодавчої бази, на практиці залишаються невирішеними проблеми, пов'язані з доступом до житла, працевлаштуванням, соціальними послугами, відновленням документів і участю у виборчих процесах. Додаткові труднощі викликає недостатня координація між державними органами, громадами та міжнародними організаціями. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю удосконалення нормативно-правової бази та створення ефективних механізмів реалізації прав ВПО. У статті підкреслюється важливість адаптації законодавства до сучасних умов, зокрема шляхом впровадження цифрових рішень, які дозволяють спростити реєстрацію, доступ до соціальних послуг та отримання допомоги. Особлива увага приділяється гуманітарним і соціальним аспектам, таким як забезпечення якісної освіти, медичних послуг та соціальної підтримки. Результати дослідження свідчать про необхідність комплексного підходу, який включає правові, адміністративні, соціальні, економічні та гуманітарні інструменти для захисту прав ВПО. Запропоновано роз-

робку довгострокових стратегій, спрямованих на інтеграцію ВПО у громади, а також залучення їх до процесів ухвалення рішень. Використання інноваційних технологій і тісна співпраця між державними органами, громадами та міжнародними партнерами дозволить створити ефективну систему захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб відповідно до міжнародних стандартів.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, права і свободи, соціальний захист, гуманітарна підтримка, цифрові інструменти, правові механізми, інтеграція, соціальна адаптація, інноваційні технології

Постановка проблеми

З початком збройного конфлікту та повномасштабної війни в Україні питання правового забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб (далі - ВПО) набуло критичної актуальності. Масова внутрішня міграція, викликана бойовими діями, поставила перед державою складні виклики, пов'язані з інтеграцією ВПО в соціально-економічну структуру країни, забезпеченням їх прав та наданням належного соціального захисту. Попри виконання законодавчої бази, яка регулює права ВПО, на практиці виявляються численні проблеми, пов'язані з їх реалізацією. Також це обмежений доступ до житла, працевлаштування, соціальні послуги, а також складнощі у відновленні документів, реєстрація місця та участі у

виборчих процесах. Ці проблеми ускладнюються недостатнім рівнем координації між державними органами, громадами та міжнародними організаціями, які надають допомогу.

Актуальність дослідження обумовлено необхідністю удосконалення нормативно-правової бази та практичних механізмів реалізації прав і внутрішньої свободи переміщених осіб в Україні. Ефективне вирішення цих проблем є ключовим для забезпечення соціальної справедливості, стабільності та злагоди в суспільстві, а також для повноцінного функціонування держави в умовах воєнного стану та подальшого відновлення. Крім того, особливу увагу слід приділити забезпеченню правових гарантій для ВПО у сфері освіти, охорони здоров'я та соціального забезпечення. У зв'язку з війною багато внутрішньо переміщених осіб втратили доступ до базових послуг у своїх регіонах. Це вимагає створення ефективних механізмів інтеграції ВПО в нові громади, включаючи доступ до якісної освіти для дітей, медичних послуг та соціальної підтримки. Важливим аспектом залишається адаптація законодавства до сучасних умов, зокрема в частині послуг цифровізації для ВПО, що дозволяє спростити процедури реєстрації, отримання допомоги та ін.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Питання правового забезпечення прав та свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні активно досліджується як українськими, так і міжнародними науковцями, правозахисними організаціями та громадськими інституціями. У роботах багатьох авторів наголошується на важливості забезпечення правового статусу ВПО, включаючи доступ до житла, працевлаштування, освіти та медичних послуг. Наприклад, дослідження українських правозахисних організацій вказують на необхідність вдосконалення механізмів отримання соціальної допомоги та адаптації законодавства до умов воєнного стану. Міжнародні організації, такі як ООН, ОБСЄ та Міжнародна організація з міграції (МОМ), та

кож активно моніторять проблеми з ВПО в Україні. У їхніх звітах акцентується увага на важливості захисту прав ВПО відповідно до міжнародних стандартів. Серед основних досліджень можливо виділити праці: Селіхова Д.А., стаття якого присвячена необхідності розробки комплексних програм підтримки та посилення правового захисту для забезпечення прав, свобод і соціальної інтеграції ВПО [1]; стаття Русаль Л. обґрунтовує необхідність утримання державою міжнародних стандартів і норм для забезпечення прав та соціально-правових гарантій громадян, зокрема ВПО, під час воєнних дій, що сприяють підтримці правопорядку, запобіганню гуманітарній кризі та мінімізації еміграції та психологічного перенапруження постраждалих осіб [2]; у статті Завального В.В. досліджено проблеми загальнотеоретичних особливостей правового статусу внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в Україні під час війни, як у найгостріший період суспільно-правової аномії, коли всі громадяни держави зазнають негативного впливу воєнних дій [3]. У дослідженні Боняк В.О наголошується на необхідності вдосконалення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб шляхом розробки прозорого механізму фінансування та зобов'язання місцевих органів влади впроваджувати програми підтримки на засадах прозорості, ефективності, доступності та гласності [4].

Формулювання завдання

Мета дослідження полягає у всебічному аналізі, систематизації та вдосконаленні існуючих правових, соціальних, адміністративних та гуманітарних інструментів, спрямованих на захист прав і свобод внутрішньо переміщених осіб (ВПО).

Методологія дослідження

Виклад основних положень

Правове регулювання захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні базується на комплексі міжнародних та національних нормативно-правових актів. Головним підґрунтям цього регулювання є Конституція України, яка

гарантує рівність прав і свобод усім громадянам незалежно від місця їх проживання. Зокрема, стаття 33 Конституції України закріплює право кожного громадянина на свободу пересування, вибір місця проживання, а також право залишати територію України, окрім обмежень, встановлених законом [5].

Україна, як демократична та правова держава, забезпечує своїм громадянам право на правовий захист і соціальну підтримку. В умовах воєнного стану значно зростає кількість людей, які потребують такої допомоги, що висуває перед державою нові виклики. Одним із основних пріоритетів державної політики є гарантування базових прав і свобод людини та громадянина, відповідно до національного законодавства та міжнародних стандартів у сфері прав людини. Особливу увагу приділяють створенню ефективних механізмів соціального захисту для найуразливіших категорій населення, таких як внутрішньо переміщені особи, ветерани війни, діти, люди похилого віку та особи з інвалідністю. Важливим завданням є також забезпечення дотримання прав людини навіть в умовах обмежень, пов'язаних із воєнним станом, зокрема через адаптацію законодавства до поточних умов та посилення співпраці з міжнародними організаціями.

Відповідно до чинного законодавства, внутрішньо переміщеною особою (ВПО) – є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання в результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [6].

Власне сам механізм захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні базується на поєднанні правових, соціальних, адміністративних та гуманітарних інструментів. Основна мета цього механізму – забезпечення рівності прав ВПО з іншими громадянами України та створення умов для їхньої інтеграції в громади або повернення до місця попереднього проживання.

Правові інструменти виступають фундаментом для забезпечення захисту прав внутрішньо переміщених осіб (ВПО), визначаючи їхній правовий статус, права та обов'язки. Конституція України гарантує рівність прав і свобод усім громадянам, незалежно від місця їх проживання, що закріплено у статтях 24 та 33. Особливу роль у правовому захисті ВПО відіграє Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», який регулює порядок їхньої реєстрації, визначає механізми соціального захисту та забезпечує державну підтримку.

Окрім національного законодавства, важливу роль відіграють міжнародні правові акти, такі як Керівні принципи ООН щодо внутрішнього переміщення, які встановлюють стандарти захисту прав ВПО [7]. Додатково, Кримінальний кодекс України [8] та Кодекс про адміністративні правопорушення [9] передбачають відповідальність за дискримінацію чи порушення прав внутрішньо переміщених осіб, тим самим забезпечуючи їхній правовий захист у судовому порядку. Така система правових інструментів формує базу для ефективного захисту ВПО відповідно до національних і міжнародних стандартів.

Важливу роль у правовій базі відіграють нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України та Міністерства соціальної політики України, які конкретизують механізми реалізації прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Вони охоплюють питання отримання фінансової допомоги, порядок реєстрації та обліку ВПО, а також забезпечення їх житлом. Зокрема, Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, у тому числі на оплату житлово-комунальних послуг» [10]

регулює процедуру надання державної підтримки цій категорії населення.

Соціальні інструменти. Соціальна підтримка (ВПО) спрямована на задоволення їхніх базових потреб, забезпечення гідного рівня життя та створення умов для інтеграції в нові громади. Основним напрямом є фінансова допомога, яка надається у вигляді щомісячних грошових виплат, призначених для покриття витрат на проживання, включаючи оплату житлово-комунальних послуг. Цей механізм дозволяє ВПО отримувати необхідну матеріальну підтримку під час адаптації до нових умов життя. Важливим елементом соціального захисту є забезпечення житлом. ВПО мають можливість тимчасово розміщуватися у соціальних установах або центрах допомоги, створених для цієї мети. Крім того, держава передбачає компенсацію витрат на оренду житла для тих, хто самостійно шукає помешкання. Ці заходи дозволяють забезпечити стабільні умови проживання для переміщених осіб [11, с.132].

Медична допомога також відіграє ключову роль у системі соціальних інструментів. ВПО забезпечуються безоплатним доступом до медичних послуг, включаючи первинну та спеціалізовану медичну допомогу, вакцинацію та забезпечення ліками. Це сприяє збереженню здоров'я та підтримці фізичного і психологічного стану цієї категорії громадян. Особливу увагу приділяють забезпеченню доступу до освіти. Дітям ВПО надається можливість безперешкодно відвідувати навчальні заклади, а для студентів передбачені стипендії та інші форми підтримки, зокрема пільговий доступ до вищої освіти. Освітні заходи сприяють інтеграції молоді та створюють перспективи для їхнього подальшого розвитку.

Ще одним важливим аспектом є професійна адаптація. ВПО мають змогу брати участь у програмах перекваліфікації, які допомагають здобути нові професійні навички, затребувані на ринку праці. Крім того, створюються можливості для працевлаштування, що сприяє фінансовій незалежності та соціальній стабільності.

Адміністративні інструменти. Адміністративна підтримка є важливим компонентом механізму захисту ВПО в Україні, оскільки вона забезпечує ефективну організацію процесів, пов'язаних із реалізацією їхніх прав та доступом до соціальних послуг. Одним із ключових елементів є система реєстрації ВПО. Після подання відповідних документів видається довідка ВПО, яка підтверджує їхній статус і відкриває доступ до державних соціальних програм, таких як фінансова допомога чи компенсація за житло. Для зручності було запроваджено електронні сервіси, зокрема через платформу «Дія», що спрощує процедуру реєстрації та робить її доступною навіть у віддалених регіонах. Координацію політики щодо ВПО на державному рівні здійснює Міністерство соціальної політики України, яке відповідає за розробку стратегій, нормативних актів і програм підтримки ВПО. На місцевому рівні оперативну підтримку забезпечують органи місцевої влади, які займаються вирішенням питань розміщення, надання соціальних послуг та інтеграції ВПО у громади. Це дозволяє забезпечити комплексний підхід до захисту прав і свобод переміщених осіб, враховуючи специфіку різних регіонів.

Контроль за дотриманням прав ВПО є невід'ємною частиною адміністративного механізму. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини здійснює моніторинг стану дотримання прав ВПО, виявляє порушення та реагує на них у межах своїх повноважень. Це сприяє захисту прав переміщених осіб, а також забезпечує прозорість і підзвітність органів влади у вирішенні питань, пов'язаних із ВПО [12].

Гуманітарні інструменти відіграють важливу роль у забезпеченні прав та свобод ВПО, зокрема в кризових ситуаціях. Основна мета гуманітарної підтримки – задоволення базових потреб ВПО, створення умов для їхньої адаптації до нових обставин та забезпечення гідного рівня життя. Одним із ключових напрямів є надання гуманітарної допомоги. Це включає забезпечення ВПО продуктами харчуван-

ня, одягом, засобами гігієни та ліками. Така допомога часто здійснюється у співпраці з міжнародними організаціями, зокрема ООН, Червоним Хрестом, Норвезькою радою у справах біженців та іншими. Ці організації забезпечують оперативну доставку необхідних ресурсів у райони, де сконцентрована найбільша кількість переміщених осіб, а також фінансують програми підтримки. Психологічна підтримка також є важливим елементом гуманітарних заходів. Для подолання стресу та травм, пов'язаних із втратою житла чи загрозою життю, організуються центри психологічної допомоги. У таких центрах ВПО можуть отримати консультації психологів, брати участь у групових терапіях або освітніх семінарах, спрямованих на емоційну реабілітацію [13, с. 485].

Грантові програми є ще одним важливим інструментом гуманітарної підтримки. Вони надають фінансову допомогу ВПО для розвитку власного бізнесу, професійного навчання чи перекваліфікації. Такі програми часто фінансуються міжнародними донорами та спрямовані на створення умов для фінансової незалежності ВПО. Крім того, грантові ініціативи сприяють економічному розвитку регіонів, де тимчасово проживають переміщені особи [14, с. 138].

Окрім традиційних правових, соціальних, адміністративних та гуманітарних механізмів, ефективний захист прав ВПО вимагає впровадження нових інструментів, які відповідатимуть сучасним викликам. Одним із ключових напрямів є цифровізація процесів. Запровадження мобільних додатків і чат-ботів дозволить ВПО отримувати інформацію про їхні права, реєструватися для отримання допомоги та знаходити доступні соціальні програми. Електронні картки ВПО, інтегровані з національними системами, можуть спростити доступ до соціальних послуг і забезпечити прозорість у їх наданні. Водночас необхідно розвивати інфраструктурні рішення, такі як будівництво доступного соціального житла та створення багатофункціональних регіональних центрів інтеграції, де ВПО можуть отримати комплексну

допомогу. Залучення самих ВПО до вирішення питань, що їх стосуються, є важливим елементом підтримки. Створення рад представників ВПО, платформ для діалогу з місцевими громадами та органами влади, а також підтримка громадських ініціатив допоможуть сформуванню активної позиції ВПО та сприятимуть їхній соціальній інтеграції. Одночасно необхідно впроваджувати інформаційні кампанії та гарячі лінії, які забезпечуватимуть підвищення рівня обізнаності ВПО про їхні права та доступні можливості.

Таким чином, реалізація цих інструментів дозволить забезпечити більш ефективний захист прав внутрішньо переміщених осіб, сприятиме їхній адаптації та інтеграції, а також створить умови для відновлення їхньої соціальної та економічної стабільності.

Висновки

У ході дослідження встановлено, що механізм забезпечення захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб – це комплекс правових, адміністративних, соціальних, економічних та гуманітарних інструментів, спрямованих на забезпечення основних прав, інтеграцію в суспільство та створення гідних умов життя для людей, які були змушені залишити свої домівки внаслідок збройних конфліктів, окупації або інших кризових ситуацій. Законодавча база України, хоча й відповідає ключовим міжнародним нормам, таким як Керівництво ООН з питань внутрішнього переміщення, має певні прогалини в реалізації. Зокрема, існує потреба у вдосконаленні нормативно-правових актів, які стосуються соціальної інтеграції, економічної підтримки та доступу до адміністративних послуг. Для вдосконалення гуманітарних інструментів важливо розробити довгострокові стратегії підтримки ВПО, які включатимуть інтеграцію базових потреб, соціальну адаптацію та економічну підтримку. Ці заходи сприятимуть формуванню сприятливих умов для інтеграції ВПО, зміцненню соціальної згуртованості та забезпеченню їхніх прав відповідно до міжнародних стандартів. Використан-

ня інноваційних підходів, інтеграція нових технологій та залучення самих ВПО до процесу ухвалення рішень дозволять створити ефективну систему захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні.

Література

1. Селіхов Д.А. Механізм забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб органами місцевого самоврядування. Аналітично-порівняльне правознавство. № 4, 2024, С. 34-39. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/08/6.pdf>

2. Русаль Л. Особливості надання соціально-правової допомоги внутрішньо переміщеним особам в Україні в умовах воєнного стану. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Юридичні науки*, 2023 (5(68)), С. 47-51. DOI: <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2023.5.8>

3. Завальний В.В. Загальнотеоретичні особливості правового статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні. Аналітично-порівняльне правознавство № 6, 2022, С. 213-217. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/273743>

4. Боняк В.О. Соціальний захист внутрішньо переміщених осіб: сучасний стан та перспективи удосконалення. *Юридичний електронний журнал*. 2023. № 6. С. 20-22. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2023/1.pdf

5. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>

6. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII: станом на 30 груд. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>

7. Керівні принципи ООН з питань внутрішнього переміщення всередині країни (документ ООН E/CN.4/1998/53/Add/2 F) ратифіковано Україною 17.04.1998 р. URL: <https://www.ohchr.org/Documents/Issues/IDPersons/GPUkrainian.pdf>

8. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341 URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

9. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 № 8073-X . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>

10. Про внесення змін до Порядку надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг : Постанова Кабінету Міністрів України від 17.06.2020 р. № 491 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/491-2020-п#Text>

11. Наливайко Л., Мінакова Є. Проблеми реалізації повноважень органів місцевого самоврядування з питань інтеграції внутрішньо переміщених осіб в умовах децентралізації влади. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 1. С. 130-136.

12. Положення про Уповноваженого з питань внутрішньо переміщених осіб: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.06.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/740-2022-%D0%BF#n12>

13. Кульчицький Т. Р. Соціальний супровід як організаційно-правова форма соціального захисту ВПО. Актуальні проблеми, пріоритетні напрямки та стратегії розвитку України: матеріали I Міжнародної науково-практичної онлайн-конференції (м. Київ, 15 березня 2021 року). Київ. 2021. С.484-486.

14. Інтеграція внутрішньо переміщених осіб у територіальні громади: діагностика стану та механізми забезпечення: монографія /О.Ф. Новікова, В.П. Антонюк, О.В. Панькова та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2018. 244 с.

angelikadivak@gmail.com

MECHANISM FOR PROTECTING THE RIGHTS AND FREEDOMS OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS IN UKRAINE

The article examines the mechanism for ensuring the protection of the rights and freedoms of internally displaced persons

(IDPs) in Ukraine, which has become critically important in connection with the armed conflict and full-scale war. Mass internal migration has created a number of challenges for the state, including the integration of IDPs into the socio-economic structure, ensuring their rights and social protection. Despite the existence of a legislative framework, in practice problems related to access to housing, employment, social services, document renewal and participation in electoral processes remain unresolved. Additional difficulties are caused by insufficient coordination between state bodies, communities and international organizations. The relevance of the study is due to the need to improve the regulatory framework and create effective mechanisms for the implementation of IDP rights. The article emphasizes the importance of adapting legislation to modern conditions, in particular by implementing digital solutions that simplify registration, access to social services and receiving assistance.

Special attention is paid to humanitarian and social aspects, such as ensuring quality education, medical services and social support. The results of the study indicate the need for a comprehensive approach that includes legal, administrative, social, economic and humanitarian instruments to protect the rights of IDPs. The development of long-term strategies aimed at integrating IDPs into communities, as well as involving them in decision-making processes, is proposed. The use of innovative technologies and close cooperation between state bodies, communities and international partners will allow creating an effective system for protecting the rights and freedoms of internally displaced persons in accordance with international standards.

Keywords: internally displaced persons, rights and freedoms, social protection, humanitarian support, digital instruments, legal mechanisms, integration, social adaptation, innovative technologies